

школи. Одне із таких пожертвувань зробило товариство української молоді з Нью-Йорка у 1923 р. у сумі 500 доларів на будівництво Академічного дому у Львові, а також кілька десятків приватних осіб [18].

Отже, не зважаючи на певні об'єктивні труднощі, ЦЕСУС у 20-х роках пройшов успішно етап організаційно-структурного утвердження, об'єднавши навколо себе майже всі українські студентські організації і товариства як на західноукраїнських землях, так і за кордоном. Ним же у цей період була проведена значна діяльність для моральної і матеріальної підтримки українських студентів, вихованні майбутньої національно свідомої інтелігенції, якій належало продовжувати славні діла старшого покоління.

1. Наріжний С. Українська еміграція. – Прага, 1942; Мартинець В. Українське підпілля. Ч.1. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Вінніпег, 1949; Орелецький В. 35-річчя ЦЕСУСу // Фенікс. – Детройт-Мюнхен, 1958. – Ч.8.; Антонович М. Нарис історії Центрального союзу українського студентства (1922-1945) // Український історик. – Нью-Йорк, Мюнхен, 1974. – № 1–3. – С.41–43. 2. Центральний державний історичний архів (далі ЦДІА) України у Львові, ф.310, оп.1, спр.4, арк.1, 4. 3. Антонович М. Нарис історії Центрального союзу українського студентства (1922–1945). – С.140. 4. Масюкевич М. У третю річницю // Студентський вісн. – Прага, 1925. – Ч.8. – С.1. 5. Антонович М. Нарис історії Центрального союзу українського студентства (1922–1945). – С.144. 6. ЦДІА України у Львові, ф.399, оп.1, спр.135, арк. 4. 7. Там само, ф. 399, оп.1, спр.135, арк.6. 8. Там само, ф.399, оп.1, спр.135, арк.16. 9. Історія Львова. – Львів, 1984. – С.191. 10. ЦДІА України у Львові, ф.310, оп.1, спр.148, арк.5. 11. Там само, ф.310, оп.1, спр.148, арк.6. 12. Там само, ф.399, оп.1, спр.4, арк.1. 13. Там само, ф.310, оп.1, спр.94, арк.1–8. 14. Орелецький В. Дві міжнародні студентські конференції // Студентський вісн. – Прага, 1925. – № 9–10. – С.8. 15. ЦДІА України у Львові, ф.310, оп.1, спр.148, арк.5. 16. Там само, ф.310, оп.1, спр.88, арк.1. 17. Там само, ф.399, оп.1, спр.135, арк.1, 7. 18. Там само, ф.310, оп.1, спр.87, арк.27–28.

Л.П.Кривизюк

ВІЙСЬКОВИЙ ВИШКІЛ У ГАЛИЦЬКІЙ АРМІЇ

© Кривизюк Л.П., 2000

Проаналізовано діяльність структурних підрозділів Галицької Армії, офіцерських шкіл та учбових підрозділів для підготовки національно свідомих фахівців для різних родів військ в період національно-визвольних змагань.

The subject matter of the article is the analysis of the structural elements of the «Halyska» Army, of the officers «school and training units for the national-conscious professionals for different arms of services in the period of struggle for national liberation.

Вже на початку другого десятиліття ХХ століття Європу охопила воєнна лихоманка, яка розбудила поневолені країни центрально-східної Європи, в яких розвивався національно-державницький рух. За словами відомого українського військовика та історика В.Кучабського, у 1912 році починається відродження національного мілітаризму поневолених народів [1]. Воєнне напруження спричинилося до активізації діяльності галицького політичного проводу, який розумів, що у випадку війни західноукраїнські землі можуть потрапити з відносно ліберальної Австро-Угорщини до російської “тюрми народів”. У 1913 році на базі спортивно-патріотичних товариств “Сокіл“, “Січ“, “Пласт“ створюються українські організації “Січових Стрільців“, в яких проводиться широка мілітарна підготовка. Напередодні війни у 813 осередках цих організацій проходили військовий вишкіл близько 80 тис. юнаків та дівчат [2]. “Серед українського народу в Галичині, – стверджував В.Темницький, – ідея створити українське військо і вислати його до боротьби проти Росії стала популярною, пробиваючись до найдальших закутин нашого краю, до найнижчих верств нашого народу” [3].

Головна Українська Рада в перші дні світової війни вважала, що може розраховувати на 10 тис. “стрільців”, які готові виступити визволяти Київ від московського іга [4]. Влада монархії Габсбургів дала дозвіл на формування українського Легіону в складі австрійської армії з добровольців, з числа молоді допризовного віку та людей старших від призовного віку. Записалося 28 тис. чоловік, з яких тільки 2,5 тис. склали присягу в Легіоні Українських Січових Стрільців (УСС). Очевидно, налякавшись масового патріотичного піднесення серед українців, австрійська військова влада чинить перепони під час військового вишколу усусів. Так, на прохання Української боевої управи відкликати з військ для формування Легіону 100 українських старшин цісарське командування виділило тільки 16. Незважаючи на це, для організації військового вишколу і проведення виховної роботи Легіон УСС отримав добре підготовлених фахівців – запасних старшин (офіцерів) австрійської армії. Як готувалися військові кадри в Австро-Угорщині до війни, можна побачити на прикладі військового навчання М.Тарнавського, майбутнього генерала, командувача Галицької армії (ГА). В Австрії була однорічна військова служба. М. Тарнавський провів у старшинській школі у Львові півроку, а другу половину року відбув практичні заняття в 30-му батальоні польових стрільців в Бродах. В кінці здав офіцерський іспит у Львові й став “ляйтнантом” [5].

З березня 1915 року Легіон УСС мав запасний підрозділ – Кіш, т.зв. “Кадру”. Офіційна назва коша “Доповняльна сотня”. Його командиром був призначений сотник Н.Гірняк. Він обіймав цю посаду до 1 листопада 1918 року. Спочатку Кадра дислокувалася в м. Сколе, а пізніше – у с. Пісочне, біля Стрия. Вона виконувала функції перегруповання і реабілітації підрозділів, рекрутування стрільців (солдатів) та їх військового навчання, формування нових сотень. У листопаді 1915 року Вишкіл коша виділився в окремих військовий підрозділ. За роки війни через Вишкіл пройшло близько 10 тис. старшин і стрільців, що мало дуже велике значення для підготовки українських військових кадрів. Чимало вихованців Вишколу УСС створило осердя Галицької армії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Першолистопадовий чин 1918 року дав сигнал до захоплення влади у Львові українцями та проголошення незалежної ЗУНР. Поляки відразу почали чинити збройний опір новоутвореній владі. Перші українські військові формування склалися з галицький вояків, які проходили службу у військових частинах Львова та провінції. З листопада 1918 року до приміського Сихова прибув перший ешелон з Чернівців – Вишкіл Українських Січових Стрільців, який мав 4 стрілецькі і скорострільну (кулеметну) сотню та чету (взвод) гранатометників і мінометників, всього близько 800 вояків. Так з ходу, воюючи, почали творитися Збройні Сили ЗУНР – Галицька армія. 9 листопада 1918 року був створений Державний Секретаріат Військових Справ (ДСВС), виконуючий функції військового міністерства, який очолив полковник Д. Вітовський. До обов'язків ДСВС входила організація збройних сил і запілля, мобілізація новобранців, їх вишкіл, поповнення фронту і т.ін. Потрібно було підготувати для Начальної Команди Галицької армії (НКГА) все необхідне, чого потребувала армія на фронті, в першу чергу добре вишколеного і дисциплінованого воїна та його збройне і матеріально-технічне забезпечення.

Постановою Національної Ради ЗУНР було оголошено мобілізацію до війська воїнів колишньої австрійської армії віком до 50 років та чоловіків 1883–1900 рр. народження. Вербувальним пунктом зосередження та переправки галичан з італійського, сербського та албанського фронтів, а також військовополонених з Італії стала Збірна станиця Галицької армії у Відні, якою керував сотник Д. Катамай. Лише протягом грудня 1918 – січня 1919 років станиця відправила до Галичини близько 31 тис. українських стрільців і 389 старшин, окрім того 98 старшин – німців, австрійців, чехів, які добровільно зголосилися на службу у ГА [8].

Мобілізацію на місцях проводили Окружні військові команди (ОВК).

При них та під їх проводом засновано запасні полки й курені, в яких налагоджено військово-навчальний процес. В основу військового вишколу й виховання молодого поповнення армії покладено традиції та досвід Регіону УСС. Продовжував діяти Вишкіл І-ї бригади Січових Стрільців у складі галицької армії. Командування армії дбало, щоб він був укомплектований найкращими старшинами.

При Стрийській ОВК діяв запасний курінь під командою отамана Е.Клюна. Навчальний вишкіл тривав не менше 4-х тижнів й здійснювався за широкою програмою, яка включала в себе тактику, вогневу та інженерну підготовку, інші дисципліни. Заняття проходили по 10 годин щоденно, вдень – у полі, ввечері – теоретичні – у казармі. У вишколі панувала сувора дисципліна. Командир щоденно проводив підсумки занять з старшинами, ставив нові завдання. Водночас було організовано культурно-освітню роботу. Стрільці мали змогу відвідувати читальню, концерти та вистави у міському театрі. Урочисто відзначалися державні та церковні свята. У ці дні відбувалися дефіляди (військові паради) містом [9].

Запасний полк піхоти ім. С.Петлюри в Тернополі мав 4 курені (батальйони) й гарматну батарею – понад 1 000 новобранців. Під керівництвом його командира підполковника В. Федоровича був організований вишкіл і виховання молодих воїнів, створені добрі умови як для військового навчання та виховання, так і для побуту. До полку часто навідувався

командант Тернопільської ОВК Н.Гірняк, який ділився зі старшинами досвідом командування Кошем УСС [10].

Отже, вже у боях за Львів (1–21 листопада 1918 року) почав формуватися тип фронтового українського воїна, який ні в чому не поступався краще вишколеному, озброєному та забезпеченому польському жовнірові. Як згадував С.Шухевич (чільний старшина ГА), під час огляду стрільців генералом М.Омеляновичем-Павленком (командувач ГА від 10.12.1918 до 07.06.1919 рр.): “Стрільці були гарні, здорові і добре відживлені. Постава добра. Можна було пізнати, що відбули і перебули хоч короткий, але добрий вишкіл. Давали дуже влучні відповіді на питання от. Павленка, чи знають, за що мають боротися, що вказувало на доволі високий ступінь інтелігенції. На жаль, одяг та обув були лихі” [11].

Разом з позитивними моментами мобілізації та вишколу новобранців Галицької армії в справі було чимало негативних. Так, державний повітовий комісар Збаража д-р Вітошинський писав: “Доношу, що дорога мобілізування висулужених жовнірів австрійської армії є найменше правдоподібна до виконання. Елемент, вернувшись з війни, є найбільш здеморалізований, фізично слабкий і винищений, а у зорганізуванні громади мого повіту являється найбільш деструктивним... не знаю, який буде вислід розказів мобілізації. Задивляюся однак на нього песимістично, бо... найбільше збанкрутовано у світовій війні інститут мілітаризму...” [12] Також для добровольців та мобілізованих новобранців в достатній кількості не було приготовлено ні одягу, ні харчів, ні зброї, ні боєприпасів. Це все вносило додаткові труднощі при формуванні особового складу Галицької армії.

Тоді, коли для вирішення бойового завдання кількісний склад стрільців задовольняв потреби Збройних Сил ЗУНР, відчувалася гостра нестача командних кадрів. Для порівняння слід навести такі факти: в австро-угорській армії на кожну тисячу офіцерів припадало всього два українці, а поляків – 27. Крім того, останні мали вищі звання [13].

У такій ситуації насамперед відчутну допомогу надало керівництво Української Народної Республіки (УНР) на чолі з С.Петлюрою. На посаду командувача армії прибув досвідчений генерал М.Омелянович-Павленко, генерал В.Генбачів, полковники Є.Мишківський, .Какурін та ін. На службу в Галицьку армію були також прийняті добре підготовлені офіцери австрійської армії, зокрема підполковники А.Кравс (згодом генерал, командир корпусу) і А.Шаманек, отамани А.Бізанс, В.Льобковіц, А.Ерле, А.Вольф (згодом генерал, командир корпусу) та ін., які сумлінно служили українській справі [14].

Зважаючи на гостру нестачу командних кадрів, військовий міністр ЗУНР полковник Д.Вітовський вже у листопаді 1918 року видав наказ формувати старшинські школи. ДСВС доручив своїм виконавчим органам – Окружним Військовим Командам на місцях зорганізувати старшинські школи для вишколу кандидатів (курсантів) на старшин піхоти та артилерії. ОВК відкрили при своїх запасних кошах три старшинські школи в Золочеві (військова область 1-го корпусу), Коломиї (військова область 2-го корпусу), Самборі (військова область 3-го корпусу). Усвідомлюючи важливість якісного вишколу, ДСВС і НКГА укомплектували школи найкращими старшинами, фахівцями військової справи, котрим доводилося творити україномовні військові посібники та впроваджувати національну військову термінологію.

Кандидатами в старшинські школи приймали підстаршин та стрільців, які мали освіту – 6 класів гімназії або відповідну, віком переважно 18–24 роки. Всі старшинські школи були самостійними військовими одиницями вишколу, мали власну адміністрацію та канцелярію. Програма була досить напруженою: включала тактику, вогневу (вивчення різних видів зброї та стрільби), інженерну, санітарну, фізичну підготовку, топографію, армійські статuti тощо. Розпорядок денний з 6 до 18 год був такий: 30 хв гімнастика перед сніданком; 4 години щоденний вишкіл і польові вправи (з 8 до 12 год); 12–14 год – обід; з 14 до 18 год – теоретичні заняття. В суботу заняття до 12 год. Щодня перед обідом проходив збір всієї школи для звіту. Збір скликав і виголошував черговий дня, приймав – командир школи у присутності всіх військових. Щотижня відбувався обов'язковий перегляд вигляду, одностроїв та зброї курсантів. Курсантам також читали лекції з історії України, краєзнавства, військового права. Школи мали бібліотеки, читальні, функціонували драматичні гуртки та хори. Курсанти завжди складали почесну варту при зустрічах почесних гостей, в урочистих відправах на Різдво та Великдень.

Постійно брали участь в імпрезах, влаштованих місцевими жителями. Курсантів готували на командирів чет і сотень, після іспитів їм присвоювали звання хорунжих і підхорунжих [15].

Артилерійської справи навчали при батареях гарматних кошів, які були дислоковані в Коломиї, Золочеві, Тернополі, Стрию, Чорткові. Потреба в артилерійських командирах була надзвичайно гострою, адже в австрійській армії було обмаль командирів-українців, а у процесі військового будівництва в Галицькій армії було сформовано 60 гарматних батарей у 14 полках. У грудні 1918 року засновано старшинську школу артилерії в Станіславові, яку очолив отаман С.Лещій. Вона прийняла до вишколу 42 курсанти [16]. Вивчали технічну характеристику гармат та різні види стрільби, картографію та теренознавство, службові правильники та обов'язки старшинського стану, їзду на конях та догляд за ними тощо. Термінологія використовувалася німецька, але були розроблені пояснення українською мовою. Вишкіл проходив з 10 січня по 15 травня 1919 року. Але події на фронті не дали змоги курсантам закінчити повний курс навчання і отримати свідоцтва. Цю школу було переформовано в бойову батарею польових гармат [17].

У Галицькій армії до служби у допоміжних технічних частинах, санслужбі та розвідці широко залучали юнаків і дівчат. Так, студентську сотню ДСВС перевів на вишкіл телефоністів. Був сформований т. зв. “Кіш Звідомного полку“, командиром якого був призначений сотник Л. Шепарович. Тут проходив вишкіл телефоністів і телеграфно-будівельних робітників, якими командував поручник Матківський. Випускників розподіляли до похідних сотень, які відправляли на фронт [18].

У короткий термін галицькі старшинські школи перетворилися в елітні підрозділи ГА, а їх курсанти відзначалися гарним військовим вишколом, високою дисципліною, національною свідомістю та інтелігентністю. За період з січня по травень 1919 року 7 старшинських шкіл підготували й випустили 440 старшин, ще 180 курсантів не закінчили навчання через воєнні події [19].

Для командного складу стимулом та заохоченням у службі було присвоєння чергових військових звань. Підвищення в ранзі давало командирові авторитет і збільшувало арсенал його повноваження, насамперед дисциплінарні, що було важливим виховним фактором. Військове відомство ЗУНР не повторило фатальної помилки урядів УНР, які скасували військові звання під час створення нової української армії, що призвело до відпливу деяких досвідчених генералів і сотень бойових офіцерів до ворожих армій.

Від часу заснування Галицької армії Національна Рада схвалила такі старшинські військові звання (відповідно до нинішньої Армії України): хорунжий (молодший лейтенант), четар (лейтенант), поручник (старший лейтенант), сотник (капітан), отаман (майор), підполковник, полковник, генерал-четар (генерал-майор), генерал-поручник (генерал-лейтенант), генерал-сотник (генерал-полковник). Відповідно встановлено термін служби у званні в період війни, який становив для хорунжого – 6 місяців, четаря – півтора, поручника – два роки; сотника – 3 роки; отамана, підполковника – 1 рік. За особливі заслуги в бою наступне військове звання надавалося достроково [20].

Розпорядженням ДСВС від 5 грудня 1918 року військовикам впроваджено грошові оклади. Зокрема, стрілець щоденно отримував 50 сотиків, вістун – 1 корону, старший десятник – 2,5 корони. Старшинам встановлено щомісячні оклади: хорунжому – 200, поручнику – 300, полковнику – 560 корон. Передбачалася виплата пенсій [21]. В той час пай хліба вагою 500 грам коштував 1 корону [22].

У зв'язку з складними обставинами на фронті, в червні 1919 року відбулася зміна керівництва Галицької армії, її очолив генерал О. Греков (командував з 9.06 по 5.07.1919 року). 25 червня був даний наказ командирам корпусів організувати під власним керівництвом рухомі корпусні вишколи, в яких провести короткий повторний вишкіл вояків, якими замінити стомлених, поранених та вбитих. Так був створений т. зв. Армійський Вишкіл (АВ), яким командував отаман Е. Ключ. АВ мав завдання створити справний резерв армії. Через нього планувалося перевести 20000 вояків, з яких 5 тисяч мало бути постійно готових до походу, а 15 тис. мали проходити бойову муштру протягом 6 тижнів. Тут також діяв Вишкіл старшин – 150 курсантів під командою сотника В. Драгана. Основну увагу в Армійському Вишколі приділяли практичному навчанню. На кінець червня 1919 року вишкіл проходило 8 тис. стрільців. За короткий час вже було підготовлено піхотну сотню для 8-ї самбірської бригади та 2 тис. стрільців для кавалерійського коша і різних технічних частин.

17 липня 1919 року АВ, як і вся Галицька армія, відступаючи перейшов р. Збруч і розмістився в с. Глушка на схід від Кам'янця-Подільського. Школа старшин була дислокована в с. Гута Чугорська. Курсанти активно допомагали місцевим селянам Поділля під час жнив за третину урожаю. Це дозволило забезпечити хлібом Галицьку армію та понад 100 вагонів змолоченого збіжжя відправити в розпорядження Головного постачання дієвої армії УНР. Армійський Вишкіл проводив культурно-освітню роботу серед місцевого населення, рекрутуючи з нього новобранців. Згодом АВ разом з армією відбув під Одесу в район Рибниці. Тут його залишки (160 стрільців) були приділені до одного з стрілецьких піхотних полків.

У старшинській школі в Гуті Чугорській курсанти вивчали такі дисципліни: військові статуту, тактику і вогневу підготовку, фізичні вправи, картографію і польові укріплення, економіку та адміністрування, військову стилістику та соматологію (наука про будову тіла). Перший випуск відбувся 8 жовтня 1919 року. 63 випускників отримали підвищення і були розподілені до вишколів окремих бригад. Другий набір у складі 50 курсантів не закінчив навчання, а 17 листопада старшинська школа була ліквідована [25].

Чотирикутник смерті та епідемія тифу восени 1919 року повністю розклали Галицьку армію. Командир армії М.Тарнавський (з 06.07. по 01.11.1919) стверджував, що 50 % курсантів не має черевиків, бракувало білизни, одягу, харчів тощо [26]. Це все зумовило цілковиту катастрофу армії.

Але навіть у таких жахливих умовах командири дбали про вояків та всілякими засобами намагалися підтримати бойовий дух та здатність вести бойові дії. Вдавалося навіть проводити мобілізацію новобранців. Так, кожна бригада, корпус чи команда Етапу мали свої військові вишколи, з яких новобранців відправляли на фронт. Через такі галицькі військові вишколи перейшло декілька тисяч новобранців з Наддніпрянщини, але багато з них захворіли або розійшлися додому, поповнюючи ряди отаманських загонів.

З початком 1920 року боєздатні частини Української Галицької армії влилися до складу більшовицьких військ, утворивши т. зв. ЧУГА. Більшовицькі комісари, знаючи, що галицькі воїни не розуміють російської мови та проходили вишкіл на австрійських статутах, вирішили армію залишити одноцілою. На початку березня 1920 року 100 вояків ЧУГА некомандного складу було вислано до Києва на військовий вишкіл: 50 – на командний, 50 – на політичний [27]. Але у квітні 1920 ЧУГА розпалася, оскільки I і II бригади виступили проти більшовиків, а згодом були інтерновані поляками.

Основною причиною поразки Української Галицької армії було те, що об'єктивні історичні реалії не сприяли розвитку її бойового потенціалу, а політичні катаклізми заважали досягти бажаної воєнної перемоги. Незважаючи на це, галицькій політичній та військовій еліті вдалося за короткий час в умовах війни з поляками організувати військовий вишкіл та налагодити національне виховання воїнів і командного складу. В результаті було створено Галицьку армію, яка високо пронесла прапор національно-визвольної боротьби українського народу, що стало прикладом для майбутніх поколінь борців за незалежну Українську державу. А історичний досвід формування армії галичан необхідно використовувати і сьогодні, в час реформування Збройних Сил України. Воїни та командири української армії мають бути виховані на національних військових традиціях, якими так багата вітчизняна історія.

1. Гелей С. Консервативно-політологічна концепція державотворення. Василь Кучабський. – Львів, 1997. – С.124. 2. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з 30-х років XIX ст. до 1939 р.). – К., 1997. – С.40. 3. Темницький В. Українські Січові Стрільці. – Відень, 1915. – С.7. 4. Центральний державний історичний архів (ЦДА) України. – Львів, ф.581, оп. 1, спр.90, арк. 2. 5. Яворівський Є. Вождь 100000-ї армії. Пам'яті начального вождя Української Галицької Армії генерал-четаря Миро-

на Тарнавського. – Вінніпег, 1958. – С.15. 6. Макарчук С.А. Українська Республіка галичан. Нариси історії ЗУНР. – Львів, 1997. – С. 36. 7. ЦДІА України. – Львів, ф. 309, оп.1, спр.1198, арк.19. 8. Там само, ф.581, оп.1, спр.205, арк.4. 9. Мигович П. При запасній сотні скорострілів у Стрию // Календар Червоної Калини на 1938 рік. – Львів, 1937. – С.139. 10. Гірняк Н. 48 днів на чолі Тернопільської військової округи // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.9. – С.13. 11. Шухевич С. Спомини з Українсько-Галицької Армії (1918–1920). – Ч.1. – Львів, 1929. – С.72. 12. ЦДІА України. – Львів, ф.581, оп.1, спр. 206, арк. 26. 13. Макарчук С. Вказ. праця. – С.78. 14. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів, 1995. – С.46-47. 15. Тулюк-Кульчицький С. Старшинські школи Галицької Армії // Українська Галицька Армія у 50-річчя її участі у визвольних змаганнях. – Т.IV. – Вінніпег, 1968. – С.252–262. 16. Там само. – С.268–270. 17. Там само. – С.267–269. 18. Білинський Р. Служба зв'язку // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – С.253. 19. Тулюк-Кульчицький С. Вказ. праця. – С.272. 20. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч.5. – С.7. 21. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – С.112. 22. ЦДІА України. – Львів, ф.581, оп.1, спр. 146, арк.9. 23. Ключ О. Армійський вишкіл УГА // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – С. 365. 24. Там само, – С.367. 25. Ярбій В. Останні дні Старшинської Школи Піхоти УГА // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч.4. – С.16–17. 26. ЦДІА України. – Львів, ф.581, оп.1, спр.149, арк. 43. 27. Шухевич С. Вказ. праця. – Ч.IV. – С.12, 144.